

TRANSCENDENTAL İDEALİZM VE İHMAL EDİLMİŞ
ALTERNATİF ELEŞTİRİSİ
Aykut ÜÇÜKPARMAKⁱ

Özet: Transcendental idealizm tezi Kant'ın ulaşmayı istediği hedefler ve etkileri açısından eleştirel felsefenin en temel tezidir. Bu tez zaman-mekânın bilginin subjektif formları olduğunu ve bizim bildiğimiz tüm şeyler bu zaman-mekânsal çerçevede verildiğinden, kendinde şeyleri değil onların tezahürlerini bileceğimizi dile getirir. Bu tezin haklılığı ortaya çıktığı ilk günden beri tartışma konusu olagelmıştır. Bu çerçevede transcendental idealizm tezine birçok eleştiriler yöneltilmiştir. Bu eleştirilerden biri ihmal edilmiş alternatif eleştirisidir. Bu eleştiriye göre Kant, zaman ve mekânın aynı anda hem bilen öznenin hem de kendinde şeylerin objektif özellikleri olabileceği ihtimalini göz ardı etmiştir. Oysa bu ihtimali kabul ederek de sentetik apriori bilgi mümkün kılınabilir ve dolayısıyla da zaman-mekânın subjektif formlar olduğunu kabul etmek bir zorunluluk değildir. Bu eleştirinin doğruluğu Kant'ın eleştirel felsefesi açısından oldukça yıkıcı sonuçlara sahiptir. Bu nedenle de gerek Kant felsefesini savunanların gerekse de eleştirenlerin dikkate alması gereken oldukça önemli bir eleştiridir.

TRANSCENDENTAL IDEALISM AND CRITIQUE OF
NEGLECTED ALTERNATIVE

Anahtar Kelimeler: Kant, Transcendental İdealizm, Zaman, Mekân, İhmal Edilmiş Alternatif

Abstract: Transcendental idealism is the basic thesis of the critical philosophy in terms of Kant's aims and its effects. This thesis expresses that time and space are subjective forms of knowledge and we know only appearance not things in itself because of all things that we know given us in spatiotemporal framework. From the beginning rightness of this thesis has always been a matter of debate. In this context many criticism has been directed to transcendental idealism. Neglected alternative is one of these

ⁱ Yrd.Doç.Dr. Muş Alparslan Üniversitesi Felsefe Bölümü

TRANSCENDENTAL İDEALİZM VE İHMAL EDİLMİŞ ALTERNATİF ELEŞTİRİSİ

criticism. According to this criticism Kant have neglected alternative which time and space are both objective features of subject and things in itself at the same time. Whereas by accepting this alternative we can make synthetic a priori propositions and so to accept that time and space are subjective forms is not necessary. The accuracy of this criticism has devastating results in terms of Kant's critical philosophy. Therefore it is very important criticism which Kant advocates and critics need to consider.

Keywords: Kant, Transcendental Idealism, Time, Space, Neglected Alternative

Giriş

Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi* kitabında çözmeyi hedeflediği problem “Sentetik apriori önermeler mümkün müdür?” şeklinde ifade edilen temel soruya cevap bulmaktır. Bu sorunun anlamı ve buna verilen cevap büyük ölçüde rasyonalist ve empirist bilgi felsefelerinin bilginin mahiyeti hakkında öne sürdükleri iddialarla ilgilidir. Rasyonalist yaklaşım ana hatlarıyla insanın doğuştan apriori ilkelere sahip olduğunu ve özdeşlik, çelişmezlik gibi doğuştan gelen bu ilkeler sayesinde evrensel, zorunlu ve tecrübe öncesi bilgilerin bilinebileceğini iddia eder. Buna karşılık empirist yaklaşım ise, doğuştan hiçbir bilgiye sahip olmadığımızı ve bütün bilgilerimizin deneyime dayandığını öne sürer. Kant'a göre rasyonalist görüşün temel hatası aklın apriori ve analitik ilkelerinden hareketle dış dünya ve metafizik hakkında sentetik mahiyette bilgilerin elde edilebileceğini iddia etmesidir. Öte yandan empirist görüşün temel çıkması ise, bilgiyi yalnızca deneyime indirgeyerek evrensel ve tümel bilgiyi imkânsız kılmasıdır. Dolayısıyla her iki yaklaşım da, aynı zamanda hem yeni bilgi veren hem de evrensel ve zorunlu olan türden bir bilgiyi temellendirememektedir. Oysa Kant'a göre bilgi ancak ve ancak dış dünya hakkında yeni bilgi veren ve zorunlu olan türden önermelerdir ve Kant bu türden önermeleri ‘sentetik apriori önermeler’ olarak adlandırır. Dolayısıyla, “Sentetik a priori önermeler mümkün müdür?” sorusunun yanıtlanması, Kant için rasyonalist ve empirist

bilgi felsefelerinin içine düştüğü tıkanıklığın aşılması ve aynı zamanda evrensel ve zorunlu bilgiyi elde etmenin tek mümkün yolunun gösterilmesi anlamına gelir. Diğer bir ifadeyle Kant'ın eleştirel felsefesinin nihai amacı bir taraftan, dış dünya ve metafizik alana dair meselelerin aklın apriori ilkeleri ve analizi yoluyla bilinebileceğini iddia eden rasyonalist yaklaşımın imkânsızlığını göstermek, bir taraftan da evrensel ve zorunlu bilgiyi imkânsız kılan empirist yaklaşıma karşı deney alanında evrensel ve zorunlu bilgilerin mümkün olduğunu göstermektir. Bu amacın gerçekleştirilmesi de ancak, “Sentetik a priori önermeler mümkün müdür?” sorusunun yanıtlanmasına bağlıdır ve bu sorunun *Saf Aklın Eleştirisi'nin* temel problemi olmasının anlamı budur.

Kant'ın sentetik a priori önermelerin nasıl mümkün olduğuna, diğer bir ifadeyle, bilginin nasıl mümkün olduğuna dair temel iddiası, her türlü bilginin tecrübeyle başladığı ancak bütün bütün de tecrübeden elde edilemeyeceği şeklinde ifade edilebilir. Çünkü Kant'a göre, bilgimizi bütün tecrübî unsurlardan soyutlasak da bir şeyler kalmaya devam edecektir. O halde insan bilgisi, biri tecrübeden gelen, biri de a priori olarak bulunan iki unsurdan oluşur. Bu iki unsur insanın bilgi yetisindeki iki kökenden kaynaklanır. Kant bu durumu şöyle ifade eder:

İnsan bilgisinin ortak fakat bilinmeyen bir kökenden kaynaklanan iki kaynağı vardır, duyu yetisi (*sensibility*) ve anlama yetisi (*understanding*) bunlardan birincisiyle objeler bize verilir diğeri vasıtasıyla da düşünülür.¹ (A 16/B 30)

Duyu yetisi kendisindeki a priori formlar aracılığıyla bize ‘sezgileri’ temin ederken, anlama yetisindeki kavramlar aracılığıyla da bu sezgiler önermeler haline gelir, yani düşünülür. Bu durumu Kant en çok bilinen şu cümlesinde dile getirir: “İçerik olmaksızın düşünceler boş, kavramsız

---

¹ Immanuel Kant, *Critique of Pure Reason*, Trn. Paul Guyer and Allen Wood, Cambridge Universty Press, Cambridge 2009, (A 16/ B 30). Bundan sonraki *Salt Aklın Eleştirisi*'ne ait tüm referanslarımızda yalnızca paragraf numarasını vererek alıntının sonunda belirtilecektir.

TRANSENDENTAL İDEALİZM VE İHMAL EDİLMİŞ ALTERNATİF ELEŞTİRİSİ

sezgiler (*Intuitions/Anschauungen*) ise kördür” (A 52/B 76). Açıkça görüldüğü üzere, duyu yetisinin deneyimden elde ettiği sezgiler önermenin sentetik olmasını sağlarken, a priori formlar ve kavramlar da önermenin a priori yönünü temin eder. Ayrıca bu yaklaşım bilgideki özne-nesne ilişkisinin Kantçı Kopernik devrimi ile tersine döndürülmesini de ima eder. Çünkü öznedeki a priori unsurlar, objeleri belirlemek suretiyle önermelere a priori hüviyetini kazandırır. Bu durumu Kant şu şekilde ifade eder:

Şimdiye kadar bilgimizin objeye uyması gerektiği varsayıldı, ancak bu varsayımla objeler hakkında sahip olduğumuz bilgiyi artıracak ve a priori olan herhangi bir şeyi, kavramlar aracılığıyla bulma girişimlerinin tümü hiçbir şey getirmemiştir. Dolayısıyla bize objelerin bizim bilgimize uyması gerektiğini varsayarak metafizik problemleri aşip aşamayacağımızı denememiz için izin verin (...) bu Kopernik’in ilk düşündüğündeki durum gibidir. O gök cisimlerinin gözlemcinin etrafında döndüğü varsayımıyla göksel hareketlerin açıklanmasında iyi bir ilerleme kaydedemeyince, gök cisimlerini durdurup gözlemciyi onların etrafında döndürürse, daha büyük bir başarı elde edip edemeyeceğini görmeyi denedi. Şimdi metafizikte, aynı yolu biz de objelerin sezgisi için deneyebiliriz. Eğer sezgi objelerin yapısına uymak zorundaysa, o halde onlar hakkında a priori bir şey nasıl bilebiliriz, bunun için bir yol göremiyorum, ancak eğer (duyu objesi olarak) obje bizim bilgi yetimizin yapısına uyarsa, o halde bu imkânı kendime rahatlıkla sunabilirim. (B xvi-xvii)

Kopernikçi devrim, empirist yaklaşımın neden olduğu problemlerin çözümü için de yegâne yoldur. Çünkü Kant anlık deneyimler ve tümevarım aracılığıyla zorunlu ve evrensel geçerli bilgilerin elde edilemeyeceği hususunda empirist yaklaşımla aynı fikirdeydi. Ancak bu varsayım, metafizik alanla birlikte bütün bilimlerin de imkânını ortadan kaldırıp septisizme varan bir yaklaşımdı. Dolayısıyla, deneyime dayanan, ancak zorunlu ve evrensel geçerli bilimsel bilgileri de mümkün kılan tek çözüm

yolu, zorunluluk ve evrenselliği öznenin yapısı üzerine temellendiren, öznenin objeye a priori unsurları dikte ettiğinin varsayılmasıydı.

Sonuç olarak, Kant'ın sentetik a priori önermeyi, diğer bir ifadeyle, bilgiyi mümkün kılan yaklaşımı, iki unsuru ihtiva eder: Birincisi sezgi ve kavramların birleştirilmesidir ki, bunlardan herhangi biri tek başına bilgiyi temin edemez, diğeri ise bu sentezin, bilgideki özne-nesne ilişkisini öznenin nesneyi belirlemesi şeklinde tersine çevirmesidir.

Bu doğrultuda Kant sırasıyla, duyu yetisi ve anlama yetisinin içerdiği apriori unsurların mahiyetini ve sentetik apriori bilgiyi nasıl mümkün kıldıklarını ortaya koymaya çalışır. Biz bu çalışmamızda daha çok Kant'ın duyu yetisinin apriori formları hakkındaki görüşleri ve bunun en önemli sonuçlarından olan transendental idealizm öğretisi üzerinde duracağız. Transendental idealizm en temelde zaman-mekân apriori formlarının bilen öznenin subjektif koşulları olduğunu ve bilinen kendinde şey olarak objenin özelliği olmadığını dile getirir. Buna göre biz ancak, sentetik apriori bilginin koşulu olarak zaman-mekân subjektif formlarından geçmiş tezahürleri (*appareance*) bilebiliriz, kendinde şeyleri (*things in itself*) değil. Kant'a göre geometri ve matematik alanında sentetik apriori bilginin imkânını göstermenin yegâne yolu da transendental idealizmdir. Çünkü geometrik ve matematik önermelerin evrensel ve zorunlu oluşu ancak, bu bilimlerin zaman-mekân apriori formlarına dayanan bir bilim olmalarına bağlıdır.

Transendental idealizm teziyle ilgili bu hususlar dikkate alındığında, bu tezin eleştirel felsefenin en temel tezlerinden biri olduğu açıkça görülecektir. Bununla birlikte ortaya çıktığı ilk günden beri bu tezin ne anlama geldiği ve ne ölçüde doğru olduğu hususları tartışma konusu olagelmiştir. Bu çerçevede transendental idealizm tezine birçok açıdan eleştiriler yöneltilmiştir. Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*'ni yayınlamasından hemen sonra dile getirilen ve günümüz Kant tartışmalarında da hala büyük

TRANSCENDENTAL İDEALİZM VE İHMAL EDİLMİŞ ALTERNATİF ELEŞTİRİSİ

ilgi gören ‘ihmal edilmiş alternatif’ (*neglected alternative*) eleştirisi de bunlardan biridir. İhmal edilmiş alternatif eleştirisine göre Kant, zaman ve mekânın aynı anda hem bilen öznenin subjektif hem de bilinen nesnenin objektif özellikleri olabileceği ihtimalini göz ardı etmiştir. Oysa bu ihtimali kabul ederek de sentetik apriori bilgi mümkün kılınabilir ve dolayısıyla da zaman-mekânın subjektif formlar olduğunu kabul etmek bir zorunluluk değildir. Bu da Kant’ın zaman-mekânın doğası hakkında ulaştığı sonuçların, bulunduğu argümanlar tarafından kanıtlanmamış olduğu anlamına gelecektir. Bu çerçevede çalışmamız boyunca öncelikle Kant’ın transendental idealizm tezi tartışılıp ortaya konmaya çalışılacak, ikinci olarak da ihmal edilmiş alternatif eleştirisi tartışılarak haklılığı incelenecektir.

Transendental İdealizm

Kant’ın transendental idealizm öğretisi, duyu yetisinin apriori formlarının mahiyetine dair öne sürdüğü iddiaların bir sonucudur ve ancak bunların incelenmesiyle anlaşılabilir. Kant duyu yetisinin apriori formlarının sentetik apriori bilgiyi nasıl mümkün kıldığını ve mahiyetlerini *Saf Aklın Eleştirisi*’nin “Transendental estetik” bölümünde inceler. Bu bölümde ilk olarak duyu yetisi, anlama yetisi ve onun kategorilerinden izole edilir, ikinci olarak da duyu yetisindeki duyuma ait her şey arındırılarak salt sezgi ve tezahür formları ortaya konulur. Kant bu formların zaman ve mekân olduğunu peşinen kabul eder ve bunları “Transendental estetik” bölümünün amaçları doğrultusunda incelemeye koyulur.

Zaman ve mekân nedir? Bunlar gerçek varlıklar mı? Yoksa sadece şeylerin birbirleriyle ilişkilerinden mi ibaret? Ya da zihnimizin subjektif yapısının sezgideki ilişkilere uygulanması mıdır? Bu soruları cevaplandırmak üzere, Kant zaman ve mekân a priori formlarının mahiyetini ‘metafizik’ ve ‘transendental’ açıklama başlıkları altında ortaya koyar. Bunlardan “Metafizik Açıklama’nın” iki hedefi vardır; birincisi zaman-mekân izlenimlerinin apriori olduğunu, ikincisi bunların kavram

değil sezgi olduğunu göstermektir. Bu amacı gerçekleştirmek üzere, Kant dört farklı argüman sunar. “Transendental Açıklama’nın” temel iddiası ise, a priori sezgi olarak zaman-mekân’ın matematik ve geometrideki sentetik a priori bilginin mümkün olması için zorunlu olduğunu ortaya koymaktır.² Diğer bir ifadeyle, bu formların bilgi için zorunlu bir zemin ya da prensip olarak hizmet edip etmediğini ve ediyorsa nasıl ettiğini göstermeyi amaçlar. Transendental idealizm tezi daha çok zaman-mekânın apriori sezgi oluşuyla ilgili olduğundan, biz bu çalışmada zaman-mekânın metafizik açıklanması üzerinde yoğunlaşarak, burada ileri sürülen görüşlerin haklılığını incelemeye çalışacağız. Kant bu açıklama biçimlerini zaman ve mekân için ayrı ayrı uygular, ancak bu ikisi arasında büyük bir benzerlik olmasından dolayı, biz mekânın açıklanması üzerinden detaylı tartışmaları ifade edip, zaman hakkında genel bir özet sunmakla yetineceğiz.

“Mekânın Metafizik Açıklanması” bölümünde Kant’ın temel amacı mekânın a priori ve sezgi olduğunu göstermektir. Bu bağlamda Kant, bu başlık altında dört delil öne sürer. Bu delillerden ilk ikisi mekânın a priori oluşuyla ilgili olup, birinci argüman mekânın tecrübeden kaynaklanmadığını göstermeye çalışan negatif bir işleve sahipken, ikincisi mekânın a priori olduğunu göstermeye çalışan pozitif bir işleve sahiptir. Son iki argüman ise mekânın kavram değil sezgi olduğunu göstermeyi hedefler. Bu argümanlar sırasıyla aşağıdaki gibidir:

- 1) Mekân dış tecrübelerden soyutlanarak elde edilen deneysel bir kavram değildir. Çünkü belirli duyumları benim dışımda (yani mekânda kendimi bulduğum konumdan başka bir yerdeki) bir şeyle ilişkilendirebilmek için, benzer şekilde bu şeyleri birbirlerinin dışında (ya da yanında) olarak kavramak için ve yalnızca farklı olarak değil farklı yerlerde olarak kavramak için, mekân tasavvurunu önceden varsaymalıdır. Dolayısıyla, mekân tasavvuru dış tezahürlerin

---

² Charles Parson, “The Transcendental Aesthetic”, *The Cambridge Companion to Kant*, Ed. by Paul GUYER, Cambridge University Press, Cambridge 1992, s. 74.

TRANSCENDENTAL İDEALİZM VE İHMAL EDİLMİŞ ALTERNATİF ELEŞTİRİSİ

ilişkilerinden deneysel olarak elde edilmiş olmaz. Aksine, bu dış deneyim ancak bu tasavvur aracılığıyla mümkündür. (A 23/B 38)

Bu delilin amacı, mekân'ın deneyimden elde edilen a posteriori bir kavram olmadığını göstermektir. Delilin iddiası şudur, bir şeyi benim dışımda algılamak için mekân tasavvuru önceden varsayılmalıdır. Ancak, buradaki 'benim dışımda' ifadesinin normalde mekânsal bir ifade olduğunu dikkate aldığımızda, ifade şu şekilde olur: "Bir şeyi (mekânsal olarak) benim dışımda algılamam için mekân tasavvuru önceden varsayılmalıdır." Görüleceği üzere bu şekilde ifade edildiğinde, önerme Kant'ın hedefleri doğrultusunda pek de önemli olmayan totolojik bir önermeden ibaret olacaktır.³ Ancak, Kant'ın delilinin basit bir totolojiden daha öte anlama sahip olduğunu savunan yorumcular da vardır. Örneğin Allison, delilin bu şekilde ifade edilmesinin açıkça yanlış bir yorumlama olduğunu belirtir:

Dış deneyim ile kastedilen temel nokta, bir kimsenin kendisinden ve durumlarından ayrı olarak objeyi algılayabilmesidir. Bundan şu sonuç çıkar ki, buradaki 'dış' terimi mekân'a bir atfı içermez. Sonuç olarak Kant'ın mekân tasavvuru, bizim şeyleri dışımızda algılamamızın bir koşulu olarak işlev gördüğü iddiası basitçe bir totolojiden ibaret değildir (...) Dolayısıyla bu şu anlama gelir, başka akledebilir varlıklar bu farkındalık için başka koşullara sahip olabilir (...) O halde ilk iddianın esas anlamı şudur: Mekân tasavvuru insan farkındalığının koşuludur, yoksa kendinden veya durumlarından ayrı olarak objenin bilincinin kavranabilirliği değildir (...) Argümanın iddia ettiği şey şudur: Mekân tasavvuru insan tecrübesinde şeylerin kendinden veya diğer şeylerden ayrı olarak tasavvur edilmesinin bir aracı olarak hizmet eder.⁴

Allison'un işaret ettiği nokta şudur: Kant burada, basitçe mekânsal olarak benim dışımda olan bir şeyin algılanması için mekân'ın varsayılması

³ George Dicker, *Kant's Theory of Knowledge*, Oxford University Press, Oxford 2004, s. 37.

⁴ Henry E. Allison, *Kant's Transcendental Idealism An Interpretation and Defense*, Yale University Press, New Haven and London 1983, s. 83.

gerektiğini iddia etmez. Daha çok kendimden ayrı olarak varlıkların bilincinde olabilmem için mekân tasavvuruna sahip olmam gerektiğini öne sürer. Yani mekân bir şeyi mekânda algılamanın değil bilincinde olabilmenin koşuludur.

Kant'ın deliline yöneltlen bir başka eleştiri de, Kant'ın öncülleri kabul edilse bile ulaştığı sonucu inkâr etmenin mümkün olduğu şeklinde ifade edilebilir. Buna göre A tasavvuru B tasavvurunun ön koşulu olabilir; ancak bu A'nın a priori olduğu sonucunu zorunlu olarak göstermez. Makul şekilde bu iki tasavvurun eş zamanlı ve birbirinin karşılıklı koşulları olduğunu varsayabiliriz.⁵ Dolayısıyla Kant'ın iddiasındaki 'mekân'ın diğer tasavvurların 'ön koşulu' olduğu öncülü kabul edilse bile, bundan mekân'ın a priori olduğu sonucunu zorunlu olarak çıkarmak mümkün görünmemektedir.

Kant'ın ikinci delili şu şekildedir:

2) Mekân tüm dış sezgilerin zemini olan zorunlu a priori bir tasavvurdur. Bir kimse mekânın var olmadığını düşünemez, diğer taraftan mekânı onda hiçbir şey olmadan tasavvur edebilir. Dolayısıyla mekân tezahürlere bağlı değil, onları mümkün kılan bir koşul ve dış tezahürlerin zorunlu zemini olan a priori bir tasavvur olarak ele alınmalıdır. (A 24/B 39)

Kant'ın mekân'ın yokluğunu kavrayamayız; ancak, onu objelerden boş olarak tasavvur edebiliriz ifadesi şöyle bir delili ima eder: Eğer x A,B,C ve onların karşılıklı ilişkileri olmaksızın kavranabiliyorsa, diğer taraftan A,B,C x olmaksızın kavranamıyorsa, o halde x A,B,C'yi ve onların karşılıklı ilişkilerini mümkün kılan bir koşul olarak ele alınmalıdır, onlara bağlı olarak belirlenen bir şey olarak değil. Ancak bu delilin de mekân'ın zorunlu olarak a priori olduğunu göstermek için yeterli olduğunu kabul etmek güçtür. Çünkü objelerden boş olan mekân ile ne kastedildiği oldukça

⁵ H.J. Paton, *Kant's Metaphysic of Experience Volume I*, Unwin Ltd, London 1936, s. 112.

TRANSCENDENTAL İDEALİZM VE İHMAL EDİLMİŞ ALTERNATİF ELEŞTİRİSİ

belirsizdir. Kant'ın tecrübe objelerinden bağımsız olarak mekân'ı tasavvur edebileceğimizi kast etmediği açıktır, çünkü boş mekân'ın bizim tarafımızdan algılanamayacağını tekrar tekrar dile getirir (A 172-B 214/A 213-B 260). Mekân'ı algılamak için mekândaki şeyleri de algılamak zorundayım, biz boş ya da mutlak mekân ideasına, mekân'ı objelerden soyutlayarak ulaşırız.⁶ Dolayısıyla, Kant'ın boş mekân tasavvuruna sahip olmamız için objelerin algısının gerekli olduğunu kabul ettiği açıktır. Bu durumda Kant'ın iddia ettiği gibi mekân'ın a priori sezgi olmasından çok, mekân ve objenin birbirlerinin karşılıklı zorunlu koşulu olduğunu kabul etmek daha makul görünmektedir.

Mekân'ın a priori mahiyetinin tartışıldığı bu noktada şu soruyu sorabiliriz: Mekân tasavvurunun a priori olması onun doğuştan gelen bir tasavvur olduğu anlamına mı gelir? Açıkçası, Kant'ın *Eleştiri*'deki genel yaklaşımı doğuştan gelen bir tasavvur fikrini mümkün görmez. İstisnasız tüm tasavvurlar edinilir. Ancak, belli tasavvurlar için kökensel bir edinim söz konusudur. Yani onların zemini doğuştandır. Bu durumda mekân tasavvurunun kendisi değil, onun zemini olan zihnin kendi subjektif yapısı gereği duyumları edinme kapasitesi doğuştandır.⁷

3) Mekân diskürsiv ya da şeylerin ilişkilerinin genel bir kavramı değildir, ancak salt sezgidir (*pure intuition*). Çünkü ilk olarak, bir kimse tek bir mekân tasavvur edebilir ve eğer farklı mekânlardan bahsederse, bununla bir ve aynı mekân'ın parçalarını kasteder. İkinci olarak, bütünü kapsayan mekân'ın bileşenleri olarak da ondan önce gelemeler, tersine ancak onun içinde düşünülebilirler. Mekân esas olarak tekdir, ondaki çokluklar ve dolayısıyla mekânın genel kavramı sadece sınırlamalara dayanır. Bundan şu sonuç çıkar ki, bütün mekân kavramının altında a priori bir sezgi bulunur. (A 25/B 39)

---

⁶ Paton, *a.g.e.*, s. 113.

⁷ Norman Kemp Smith, *A Commentary to Kant's Critique of Pure Reason*, Macmillan, London 1918, s. 91.

Bu argümanın amacı mekânın kavram değil salt sezgi olduğunu göstermektir. Bu delil mekânın bir ‘bütünlük’ ve ‘birlik’ olması üzerine temellenir. Çünkü kavram, farklı tekil objelerin ortak bir işaretini içeren genel bir ideadır. Sezgi ise, tekil bir ideadır, yani tek bir objenin ideasıdır.⁸ O halde mekân’ın birlik olduğu gösterildiğinde bir kavram değil sezgi olduğu da gösterilmiş olur. Buna göre Kant’ın argümanını şu şekilde ifade edebiliriz: Eğer mekân kavram olsaydı, onun için bileşenlere sahip olmak mümkün olurdu. Oysa farklı mekânlar onu oluşturan bileşenler değil, bir ve aynı mekânın parçaları ya da onun sınırlandırılmasından ibarettir. Dolayısıyla parçaları bir bütünün sınırlandırılması olarak anlaşılan bir düşünce kavram olamaz aksine sezgi olmalıdır.⁹ Ayrıca bu parçalar mekândan önce de gelemez; çünkü mekânın herhangi bir parçasının tasavvuru bütün mekânın tasavvurunun ön kabulüne bağlıdır. Dolayısıyla mekân birdir. O halde mekân diskürsiv bir kavram değil, sezgidir. Kant önceki iki delilde mekânın a priori olduğunu gösterdiğini düşündüğünden, ona göre mekân a priori bir sezgi olacaktır, diğer bir ifadeyle salt sezgi olacaktır.

4) Mekân verilmiş sonsuz bir çokluk olarak tasavvur edilir. Şimdi bir kimse her bir kavramı, farklı mümkün tasavvurların sonsuz bir kümesini içeren bir tasavvur olarak (onların ortak bir işareti olarak), dolayısıyla bunları kendi altında kapsıyor olarak düşünmelidir, ancak bir kavram tasavvurların sonsuz kümesini kendi içinde kapsıyormuş gibi düşünülemez. Oysa mekân böyle düşünülebilir (çünkü mekânın tüm parçaları eş zamanlıdır). Dolayısıyla mekânın orijinal tasavvuru a priori bir sezgidir, kavram değil. (B 40)

Görüleceği üzere bu delil de öncekine paralel olarak, mekânın a priori bir sezgi olduğunu göstermeyi amaçlar. Bu argümana göre, bir

⁸ Paton, *Kant's Metaphysic of Experience*, s. 115.

⁹ Arslan Topakkaya, *Felsefe, Din ve Kültürde Zaman*, Paradigma Yay. , İstanbul 2013, s. 194.

TRANSENDENTAL İDEALİZM VE İHMAL EDİLMİŞ ALTERNATİF ELEŞTİRİSİ

kavram altında o kavramın sonsuz sayıda örnekleri bulunabilir. Örneğin ‘masa’ kavramını ele aldığımızda bütün tekil masalar bu kavramın birer örneği olacaktır; ancak, bu sonsuz sayıdaki tekil masa örnekleri ‘masa’ kavramının içinde yani onu oluşturan bileşenleri olarak düşünülemez. Oysa mekânı ele aldığımızda onun sonsuz sayıdaki farklı parçaları ya da kısımları onun örnekleri değildir. Örneğin bir evin kapladığı alan ‘mekân’ın bir örneği değil mekânın içinde olan bir parçasıdır. Buna göre sonsuz mekân parçaları mekânın içinde olarak düşünülebilir.¹⁰ Dolayısıyla mekân genel bir kavram değil a priori bir sezgidir.

Bu noktada mekânın mahiyetine dair Kant’ın yaklaşımlarını değerlendirmeyi tamamlamış olduk. Başta da belirttiğimiz gibi, Kant’ın mekâna dair öne sürdüğü argümanlar ve bunlar hakkındaki değerlendirmeler aynı şekilde zaman için de geçerlidir. Buna göre, zaman da tecrübeden elde edilemeyen, aksine tecrübenin koşulu olan a priori bir formdur. Benzer şekilde, zamanın parçaları onun örneği ya da onu oluşturan bileşenler olmayıp onun sınırlandırılmasından ibaret olduğundan, zaman da bir kavram değil sezgi olmalıdır. Ancak, mekânın a priori olduğunu iddia eden argümanlara paralel olarak, zamanın a priori olduğunu öne süren argümanlar da bu iddiasını yeteri kadar temellendirememiş görünmektedir. Çünkü zaman olmadan deneyimin mümkün olmaması, zamanın zorunlu olarak duygulanımdan önce gelen bir form olduğunu kanıtlayacak yeterlilikte bir tez değildir.¹¹ Pekâlâ, zaman ve zamanda deneyimlenen obje birbirlerinin eş zamanlı karşılıklı koşulu olarak da görülebilirler. Kant’ın zaman-mekânın mahiyetine dair değerlendirmelerindeki bu benzerlikler nedeniyle, aynı tartışmaları tekrar etmek yerine, zaman a priori formu hakkında farklı bir iki hususu ifade etmekle yetinelim.

---

¹⁰ Justus Hartnack, *Kant’s Theory of Knowledge*, Trn. M. Holmes Harsthorne, Hackett Publishing Company, New York 2001, s. 20.

¹¹ Topakkaya, *Felsefe, Din ve Kültürde Zaman*, s. 192.

İlk olarak, Kant, zamanın a priori olduğunu göstermek adına zamanın mahiyetinden kaynaklanan ayrı bir argüman sunar. Buna göre zaman tek bir boyuta sahiptir, yani zamanın farklı anları yalnız ardı ardına ortaya çıkabilir eş zamanlı olarak bulunamaz. Kant’a göre bu bilgi sentetik a priori bir bilgidir, çünkü evrensel geçerli ve zorunlu olarak kesin bir bilgidir. Bu nedenle böyle bir bilgi deneyimden elde edilmiş bir bilgi olamaz. Bunu mümkün kılan tek açıklama, zamanın bizde bulunan a priori bir form olduğunu kabul etmektir (B 47). Benzer şekilde ‘değişim’ ve ‘hareket’ gibi kavramlar da ancak zamanın a priori form olarak kabul edilmesi ile mümkündür (B49).

İkinci olarak, bu iki a priori form arasındaki en temel fark şudur: Mekân sadece dış duyumun formu iken, zaman hem dış hem de iç duyumların formudur. Kant bunu şu şekilde ifade eder:

Zaman tüm tezahürlerin koşulu olan a priori formdur. Mekân tüm dış sezgilerin formu olarak, sadece dış sezgilerin a priori koşulu olmakla sınırlıdır. Ancak aksine, tüm tasavvurlar, dış objeye sahip olsalar da olmasalar da zihnin iç durumlarına ait belirlenimlerdir ve dolayısıyla zamanın belirlenimleridirler, o halde zaman bütün tezahürlerin a priori koşuludur ve aslında iç sezginin doğrudan, dış sezginin ise dolaylı koşuludur. (A 34/B 51)

Bu değerlendirmeler dikkate alındığında “Transendental Estetikte”, Kant’ın, duyu yetisinin zaman-mekândan başka a priori formu olmadığına dair iddialarını ispatlaması en az üç şeye bağlı görünmektedir; birincisi bunların a priori olduğunu, ikincisi kavram değil sezgi olduğunu ve son olarak da duyu yetisinin bunlardan başka a priori formu olmadığını göstermesi gerekmektedir. Şimdiye kadar incelediğimiz kısımda Kant, yalnızca zaman-mekânın a priori ve sezgi olduğunu göstermeyi hedefleyen deliller sundu. Bunlardan zaman-mekânın sezgi olduğunu iddia eden deliller nispeten kabul edilebilir görünse de, a priori olduklarını öne süren delillerin, en azından zorunluluk ifade etmediğini, diğer bir ifadeyle bu formların

TRANSCENDENTAL İDEALİZM VE İHMAL EDİLMİŞ ALTERNATİF ELEŞTİRİSİ

zorunlu olarak a priori olduğunu göstermede yeterli olmadıklarını göstermeye çalıştık. Ancak, bu deliller duyu yetisinin zaman-mekândan başka a priori formları olmadığını göstermeye yönelik hiçbir açıklama da bulunmaz. Bu konuyla ilgili Kant'ın yaptığı tek açıklama, mümkün algının zaman-mekândan başka formu olmadığına dair daha öte bir açıklamanın bizim için mümkün bir yolu olmadığını (B 146), belirtmekten ibarettir. Dolayısıyla, bu hususlar göz önüne alındığında, Kant'ın duyu yetisinin formları hakkında öne sürdüğü iddiaları yeteri kadar temellendiremediği sonucunu çıkarmak mümkün görünmektedir.

Kant'ın “Transcendental Estetik'deki” zaman-mekânın mahiyetine dair bu değerlendirmeleriyle ulaştığı en önemli sonuç transcendentel idealizm doktrini ve bu tez şu şekilde ifade edilebilir: Zaman-mekân a priori bilginin subjektif koşullarıdır ve bildiğimiz tüm şeyler bu zaman-mekânsal çerçevede verildiğinden, biz kendinde şeyleri, yani şeylerin bizzat kendilerini değil bu formlar içindeki tezahürlerini bilebiliriz. Doğruluğu kabul edilsin ya da edilmesin, bu tez, hem Kant'ın ulaşmayı hedeflediği amaçları açısından hem de etkileri açısından eleştirel felsefenin en temel tezidir. Bu tezi anlamamanın en kolay yolu Kant'ın *Eleştiri*'nin önsözünde ifade ettiği Kopernikçi devrime daha yakından bakmaktır.

Kopernikçi devrim ana hatlarıyla şu şekildedir: Şimdiye kadar felsefede, bilinen objenin bilgimizin içeriğini oluşturduğu varsayıldı. Ancak, bu varsayıma dayanarak bilinen şey hakkında sentetik a priori bir bilginin nasıl elde edileceğini açıklamak mümkün değildir. Ama biz bu varsayımı tersine çevirip, bilen öznenin bilinen nesneyi belirli yapısal özellikleri vasıtasıyla belirlediğini varsayarsak, obje hakkında sentetik a priori bilginin nasıl mümkün olduğunu açıklamada herhangi bir problem kalmaz. Tabii, bu bilen öznenin bilinen şeyi değiştirdiği ya da oluşturduğu anlamına gelmez. Daha çok insanın farkında olmadan ve kaçınılmaz şekilde, kendi yapısındaki yapısal özellikleri objeye dikte ettiği anlamına gelir. Şu husus

da belirtilmelidir ki, insan doğasındaki bu yapısal özellikler sadece zaman-mekân a priori formlarından ibaret değildir, bunlara anlama yetisinin salt kavramları da eklenmelidir. O halde insan bilinen objeyi kendinde olduğu gibi değil, zaman-mekân a priori formları ve kategorilerden geçerek tezahür ettiği şekilde bilebilir, işte Kant'ın transendental idealizm tezinin anlamı budur.

Kant'ın bu görüşünün anlaşılmasında şu analogi bize yardımcı olabilir.¹² Kırmızı camlı bir gözlüğün doğuştan ve değiştirilemez bir şekilde bir adamın gözlerine yerleştirildiğini varsayalım. Bu durumda bu kimse, gözlük aracılığıyla gördüğü bu şeyleri oluşturmaz ya da değiştirmezken, diğer taraftan da kırmızı dışında hiçbir şey göremez. Ayrıca, açıktır ki, şeylerin kırmızılığı kendi doğaları tarafından değil gözlüğün doğası tarafından belirlenir. Dolayısıyla, bu kimse hiç tecrübe etmeden önce, göreceği tüm şeylerin kırmızı olacağını peşinen bilebilir. Kant'ın transendental idealizm doktrini tıpkı analogideki doğuştan kırmızı gözlüğe sahip olan ve bu nedenle de her şeyi kırmızı gören adamın durumu gibidir. İnsan doğası gereği, Kant'ın zaman-mekân a priori formları ve kategoriler olarak ifade ettiği, bazı bilişsel yetilere sahiptir. İnsan şeyleri bu formlardan geçerek kendisine tezahür ettiği şekliyle bilebilir, kendinde olduğu şekliyle değil. Bildiğimiz bütün şeyler bu formların doğası tarafından belirlendiği için, bu formların doğası bilindiğinde şeyleri tecrübeden bağımsız olarak a priori şekilde bilmemiz mümkün olur.

Görülebileceği üzere, Kant'ın transendental idealizminin dayandığı en temel prensip, bir objenin a priori bilgisini elde edebilmek için zorunlu olan şeyin, objenin kendi mahiyeti değil, zihnin bilişsel yapısı olduğunu kabul etmek gerektiridir. Kant'ın zihnin bilişsel mahiyetini temele koymasının nedeni ise, a priori olarak bilinebilen bir şeyin kendinde şeylerin bir özelliği

---

¹² Gunnar Skirberkk; Nils Gilje, *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, Çev. Emrullah Akbaş; Şule Mutlu, Üniversite Kitabevi Yay. , İstanbul 1991, s. 355.

TRANSCENDENTAL İDEALİZM VE İHMAL EDİLMİŞ ALTERNATİF ELEŞTİRİSİ

olamayacağını kabul etmesidir. Bunun altında yatan varsayım ise şudur: Kendinde şeylerin özellikleri ‘zorunlu’ olarak bilinemeyeceğinden dolayı a priori olarak bilinemezdir. Çünkü bir objenin özelliği hakkında a priori bilgiye sahip olmak o özelliğin o objeye zorunlu ve evrensel olarak ait olduğunu bilmek demektir. Bu ise o özelliğin o obje sınıfının herhangi bir üyesine deneyimden bağımsız olarak, evrensel ve zorunlu şekilde ait olduğunu bilmek anlamına gelir, dolayısıyla onun deneyiminden öncedir. Oysa deneyimden bağımsız olarak objelerin hakiki özelliği hakkında bilgi sahibi olmak imkânsızdır.¹³ Dolayısıyla, kendinde şeylerin özellikleri hakkında a priori bilgi mümkün değildir. Kant’ın dediği gibi, eğer kendinde şeylerin bilgisine sahip olduğumuzu varsayarsak onlar hakkında herhangi bir a priori bilginin nasıl mümkün olduğunu göstermenin yolu yoktur. O halde a priori bilgi ancak zihnin bilişsel yetilerinin temele alınmasıyla mümkündür. Bu akıl yürütme diğer taraftan da şunu ima eder, zaman-mekân a priori bilindiği için, Kant bunu gösterdiğine inanır, kendinde şeylerin özelliği olmaz, bunlar zihnin bilişsel yetileri olarak kabul edilmelidir.

Yukarda ifade ettiğimiz üzere, transendental idealizm tezi, şüphesiz, eleştirel felsefenin en temel tezidir. Bunun nedeni ise, Kant’ın, *Eleştiri*’nin aşmayı hedeflediği iki temel sorunu bu tez sayesinde çözdüğüne inanmasıdır. Çünkü bu tez bir taraftan, şeylerin a priori sezgi ve kategorilerimize uyması gerektiği için, tecrübe edilen dünyanın a priori bilgisine sahip olabileceğimizi ve matematik ve doğa bilimlerinin a priori mümkün olduğunu gösterir. Dolayısıyla, empirizmin neden olduğu şüphecilik problemi yanıtlanmış olur. Diğer taraftan da, duyu ve anlama yetimize konu olmadığı için aşkın gerçekliğin ya da tecrübe ötesinin bilgisinin mümkün olmadığını gösterir. Bununla da rasyonalist, ya da Kant’ın ifadesiyle, dogmatik metafiziğin imkânsızlığı ortaya konmuş olur.¹⁴

¹³ Paul Guyer, *Kant and Claims of Knowledge*, Cambridge University Press, Cambridge1987, s. 362.

¹⁴ Dicker, *Kant’s Theory of Knowledge*, s. 34.

Bununla beraber, ortaya çıktığı ilk günden beri, bu tezin tam olarak ne anlama geldiği ya da bu problemleri gerçekten çözüp çözmediği tartışma konusu olagelmıştır. Bu kısmen bilgi anlayışında yaptığı köklü değişimin kabul edilmesindeki güçlükten, kısmen de Kant'ın bu tezi farklı şekillerde açıklamasından kaynaklanır. Kant'ın metinlerindeki bu muğlâklık en az iki farklı transendental idealizm yorumunun ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bunlardan ilki, transendental idealizmin standart yorumu olarak ifade edilebilecek 'nedensellik' yorumudur. Bu yoruma göre, zaman-mekân tüm deneyimlerin koşulu olduğu için, deneyimlenen her şey zaman-mekân içinde olmalıdır. Dolayısıyla, iki tür varlık vardır, bir tarafta deneyimden bağımsız olan, bu nedenle de zaman-mekânda olmayan kendinde şeyler, diğer tarafta da bunların zaman-mekân formları içinde ortaya çıkan tezahürleri. Birinciler hakkında, var oldukları ve ikincilerin nedeni olduklarından başka hiçbir bilgiye sahip olmayız. Kant'ın bu yoruma imkân veren ifadeleri oldukça fazladır:

(...) [M]ekânda sezilen hiçbir şey kendinde şey değildir ve mekân kendinde şeylerin formu da değildir; dahası, kendinde objeler bizim için bilinemezdir, dış obje diye adlandırdığımız şey duyu yetimizin tasarımından başka bir şey değildir, onların gerçek karşılıkları, yani kendinde şeyler, onlar aracılığıyla bilinemezdir (...) (A 30/B 45)

(...) [S]ezgimiz tezahürlerin tasarımından başka bir şey değildir, yani sezdiğimiz şeyler kendilerinde onları sezdiğimiz şekilde olmadığı gibi, onların kendinde ilişkileri de bize tezahür ettiği gibi değildir ve eğer kendi öznenizi ya da duyumun öznel yapısını kaldırırsak, o zaman zaman-mekândaki tüm ilişkiler, hatta zaman-mekânın kendisi bile yok olur. Tezahürler kendilerinde var olamazlar, ancak bizde var olabilirler (...) Kendinde şeyler bize verilen tezahürlerinin en aydınlık bilgisi aracılığıyla dahi bilinemezdirler. (A 43/B 60)

TRANSCENDENTAL İDEALİZM VE İHMAL EDİLMİŞ ALTERNATİF ELEŞTİRİSİ

(...) [T]ezahürler kendilerinde var olamazlar, duyumsadığı sürece özneye göre vardılar.

(B 164)

(...) Dış tezahürlerin ve iç sezgimizin zemini olan transendental obje ne maddedir ne de kendinde düşünen bir varlıktır, daha çok deneysel kavramlarımızı bize temin eden bu tezahürlerin bilinmeyen zeminidir” (A 380)

Hartnack’ın sunduğu şu analogi nedensellik yorumunun anlaşılmasında yardımcı olabilir.¹⁵ Şeylerin tamamen karanlıkta olduğunu ve bunların sadece radar ışığıyla aydınlatılarak ekranda görülebildiğini varsayalım. Bu durumda iki tür farklı varlık ortaya çıkacaktır. Bir tarafta karanlıkta oldukları için hiç göremediğimiz kendinde şeyler, diğer tarafta ise aydınlatılmış olduğu için görebildiğimiz ekrandaki cisimler. Bu örnek ile nedensellik yorumu arasında birkaç noktada benzerlik kurulabilir. İlk olarak karanlıktaki şeyler ışığa sahip olmadığı için görülemediği gibi, kendinde şeyler de zaman-mekân içinde olmadıklarından bilinemezdir. İkinci olarak karanlıktaki şeylerle ekrandaki resimler iki farklı şey olduğu gibi, kendinde şeyler ile onların tezahürleri de iki farklı varlıktır. Son olarak karanlıktaki şeyler ekrandaki resimlerin nedeni olduğu gibi, kendinde şeyler de tezahürlerin nedenidir. Görüleceği üzere, nedensellik yorumunun temel aldığı husus, iki farklı varlık olan kendinde şeyler ile tezahürler arasında nedensellik ilişkisi olduğudur.

Diğer transendental idealizm yorumu ise, aynılık yorumudur. Bu yoruma göre kendinde şeyler ve tezahürler iki ayrı şey olarak ele alınmaz, bunun yerine bir ve aynı şeyin iki farklı düşünme biçimi olarak değerlendirilir. Bu yoruma delil olarak sunulan metin ise şudur: “(...) Şimdi deneyim objeleri olarak şeyler ile kendinde şeyler olarak aynı şey arasında eleştirel felsefenin zorunlu kıldığı ayrımı yapmadığımızı varsayalım (...)”

¹⁵ Hartnack, *Kant's Theory of Knowledge*, s. 27.

(B xxvii). Bu metne dayanılarak yapılan aynılık yorumuna göre, Kant ontolojik olarak farklı iki obje alanının varlığını savunmaz, daha çok kavramsal ve semantik bir ayrımı öne sürer.¹⁶ Buna göre, iki ayrı obje kümesinden söz edilemez, belki bir ve aynı objeler kümesinin iki farklı düşünüş ya da tanımlanış biçiminden söz edebiliriz. Dolayısıyla bir ve aynı obje, zaman-mekân içinde bize tezahür ettiği ya da tecrübe ettiğimiz biçimde tanımlanabilir ki, o zaman tezahür olarak değerlendirilmelidir. Diğer taraftan bu aynı şeyi, içinde tecrübe ettiğimiz özelliklerden soyutladığımızda, bunları kendinde şeyler olarak değerlendirmeliyiz. Her iki durumda da tezahür eden sıradan şeylerin altında yatan gizemli bir obje kümesinden söz edilemez.

Bu yorumlardan hangisinin daha savunulabilir olduğu ise hayli tartışmalı bir konudur. Ancak, şu kadarını belirtebiliriz ki, hangi yorumu kabul edersek edelim, Kant'ın transendental idealizm tezi bazı problemler içermeye devam etmektedir. Daha önce belirttiğimiz gibi, gerek anlaşılmasındaki güçlükler gerekse de ima ettiği sonuçlar transendental idealizm tezini, eleştirel felsefenin en çok tartışılan ve eleştirilen konularından biri yapmıştır. Bu eleştirilerden 'ihmal edilmiş alternatif' eleştirisi transendental idealizm tezine yöneltilen en güçlü eleştirilerden biridir ve bu yönüyle incelenmeyi hak etmektedir.

İhmal Edilmiş Alternatif Eleştirisi

Daha önce de belirttiğimiz gibi transendental idealizm tezinin temel iddialarından biri zaman-mekân a priori formlarının kendinde şeylerin özelliği olamayacağı iddiasıydı. Kant bunu şu şekilde ifade eder:

Mekân kendinde şeylerin ya da onların birbiriyle ilişkilerinin bir özelliğini temsil etmez, yani mekân belirlenimleri kendinde objelere atfedilemez ve hatta sezginin tüm subjektif koşullarından soyutlansa da kalmaya devam eder. Çünkü ne

---

¹⁶ Guyer, *Kant and Claims of Knowledge*, s. 334.

TRANSENDENTAL İDEALİZM VE İHMAL EDİLMİŞ ALTERNATİF ELEŞTİRİSİ

mutlak ne de nispi hiçbir belirlenim atfedildiği şeylerin varlığına a priori olarak sezilemez, dolayısıyla a priori sezilemez. (A 26/B 42)

Buna göre, kendinde şeylerin hiçbir özelliği ya da birbirleriyle ilişkileri onların varlığına a priori olarak sezilemez. Diğer bir ifadeyle, onların tecrübesinden bağımsız olarak özellikleri hakkında bir bilgi sahibi olmayız, ancak tecrübeye dayanarak da a priori ya da zorunlu bir bilgi elde edemeyiz. Oysa mekân a prioridir ve deneyimden bağımsızdır. Dolayısıyla, mekân kendinde şeylerin özelliği olamaz, ancak bilen öznenin bilişsel bir yetisi olmalıdır. Görüleceği üzere, burada Kant yalnız iki alternatifini kabul etmektedir. Mekân ya kendinde şeylerin özelliğidir ve a posteriori bilinebilirdir ya da kaynağı bilen öznedeki deneyim öncesi bir tasavvur olarak a priori bilinebilirdir. Aslında bu Kant'ın kendi pozisyonunu savunmak için başvurduğu, kendi görüşü dışındaki tüm mümkün alternatifleri elemek şeklindeki stratejinin tipik bir örneği olarak görülebilir. Fakat şu husus açıktır ki, bu stratejinin geçerliliği ancak ve ancak tüm alternatifler dikkate alındığı zaman mümkün olacaktır.¹⁷ İşte Kant'ın bu yaklaşımı 'ihmal edilmiş alternatif' olarak adlandırılan önemli bir eleştirinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu eleştirinin temel iddiası, Kant'ın zaman-mekânın doğasıyla ilgili görüşlerini ele alırken mümkün tüm alternatifleri dikkate almadığı ve zaman-mekânın kendinde şeylere ait olmayan subjektif formlar olduğu iddiasının zorunlu olarak doğru olmadığını dile getirir.

Aslında Kant'ın zaman-mekânın doğasıyla ilgili görüşleri ve buna yöneltilen eleştirilerin tarihi *Eleştiri* öncesi döneme kadar götürülebilir. Kant zaman-mekânın bilen öznenin a priori formları olduğu görüşünü ilk olarak 1770'te kaleme aldığı *Duyulur ve Akledilir Dünyanın Form ve Prensipleri* adlı tezinde öne sürdü. Daha o dönemde Lambert, Mendelssohn ve

---

¹⁷ Matthew Caswell, "Kant on the Diabolical Will: a Neglected Alternative?", *Kantian Review*, Vol. 12, July 2007, s.147.

Sulzer gibi düşünürler, Kant'ın bu iddialarına karşı, özellikle zamanın yalnızca bilen öznenin bir formu olamayacağını ve zihinden bağımsız bir gerçekliğe sahip olduğunu dile getiren eleştiriler yönelttiler.¹⁸ Bununla birlikte ihmal edilmiş alternatif eleştirisi bunlardan farklı olarak yalnızca zamanın değil aynı zamanda mekânın da, hem bilen öznenin hem de kendinde şeylerin formu olduğunu dile getiren yeni bir eleştiri olarak değerlendirilebilir.

Bu eleştiri ilk olarak H. A. Pistorius tarafından dile getirilmiş olsa da daha çok Adolf Trendelenburg tarafında popüler hale getirilmiştir. Bu nedenle eleştiri kimi zaman 'Trendelenburg açığı' olarak da adlandırılır.¹⁹ Trendelenburg'un yönelttiği eleştiriye göre, Kant'ın zaman-mekânın sezginin öznel bir formu olduğuna dair iddiası, zaman-mekânın aynı zamanda kendinde şeylerin objektif bir özelliği olması ihtimalini ortadan kaldırmak için yeterli değildir. Kant'ın ihmal ettiği bu alternatife göre, zaman-mekân bir taraftan zihinden bağımsız kendinde şeylerin gerçek özelliklerini temsil ederken, diğer taraftan da tüm deneyimin öznel koşulları olarak bilen öznedeki bulunabilir. Trendelenburg zaman-mekânın kendinde şeylere uygulanabilmesini mümkün gören bu yaklaşımını, kendinde şey ve zaman-mekânın aynı ortak kökenin bir sonucu olması olgusuyla açıklar; bu ortak köken harekettir. Ona göre hareket hem insan zihninde hem de insan zihninden bağımsız bir gerçeklik olarak mevcuttur ve zaman-mekân hareket sonucu oluşan dinamik formlardır. Dolayısıyla hareket zihinsel ve zihinden bağımsız bir gerçekliğe sahip olduğundan onun sonucunda oluşan zaman-mekân da hem zihinde hem de ondan bağımsız var olan gerçeklikler olmalıdır.²⁰ Diğer bir ifadeyle zaman-mekânın yalnızca bilen öznenin subjektif formu olduğunu dile getiren Kantçı yaklaşım yanlış olmalıdır. Dahası Kant'ın bu yaklaşımla

---

¹⁸ Andrew F. Specht, *Kant and Neglected Alternative*, Yayınlanmamış tez, Syracuse University, A.B.D. 2014, s. 8.

¹⁹ Smith, *A Commentary*, s. 112.

²⁰ Andrew F. Specht, "F. A. Trendelenburg and the Neglected Alternative", *British Journal for the History of Philosophy*, Vol. 22, No. 3, 2014, s. 518.

TRANSENDENTAL İDEALİZM VE İHMAL EDİLMİŞ ALTERNATİF ELEŞTİRİSİ

ulaşmak istediği ‘matematik ve geometride sentetik a priori bilginin mümkün olduğu’ sonucunu elde etmek için de, zaman-mekânın subjektif formlar olması ne zorunlu ne de mümkün tek alternatiftir. Trendelenburg’a göre zaman-mekânı aynı anda hem bilen öznenin hem de kendinde şeylerin bir özelliği olarak kabul etmek de aynı sonuca ulaşmak için yeterli olacaktır. Dolayısıyla Kant, kendi görüşünü temellendirmek için farklı alternatifleri eleme stratejisini izlerken bu alternatifi hiç dikkate almamış ve kendi tezinin zorunluluğunu gösterememiştir.

Görüleceği üzere, eleştirinin işaret ettiği temel husus, Kant’ın, zaman-mekânın aynı anda hem kendinde şeylerin özelliği hem de öznenin subjektif koşulu olabileceği ihtimalini dikkate almadığıdır. Aslında bu durumu yukarıda değindiğimiz kırmızı gözlük analojisine uygulayarak şu şekilde de ifade edebiliriz. Kırmızı gözlükten dolayı bütün şeyleri kırmızı göreceğümüz, gördüğümüz şeylerin de aynı zamanda kırmızı olabilme ihtimalini ortadan kaldırmaz. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında Kant’ın zaman-mekânın kendinde şeylerin özelliği olmadığına dair iddiasını kesin olarak temellendiremediği ifade edilebilir görünmektedir.

Ancak, bu eleştirinin farklı şekillerde savunulabileceğini öne süren Kant yorumcuları da vardır. Bunlardan biri olan *Lisa Shabel* eleştiriye şu şekilde cevaplar:

Şimdi atfedildiği şeyin varlığına a priori olarak sezilen ve aynı zamanda bu kendinde şeylere de atfedilen mekânsal bir belirlenim kabul edelim. Dahası ‘üçgenliği’ böyle bir belirlenim olarak ele alalım ve varsayalım ki ‘üçgenlik’ üçgen olan şeylerin varlığına a priori olarak tasavvur edilsin ve aynı zamanda kendinde şeylerin özelliği olsun (...) Ancak, sezgide böyle bir belirlenimi tasarlamak ve bunu geometrinin gerektirdiği şekilde a priori olarak yapmak için, bir kimse bu kavrama tekabül eden tekil ve deneysel olmayan bir şekil göstermelidir. Böyle bir gösterim sonsuz mekânın sınırlanması eylemini içerir ve üçgenliğin parçası olduğu bütün bir mekânın a priori ve sezgisel bir tasavvurunu

varsayar (...) Dolayısıyla, ‘üçgenlik’ belirlenimini a priori olarak sezme, gerçekte böyle bir şekle ya da mekânsal bir forma sahip olan şeylerin varlığına a priori olan bir şeyin şeklinin ya da mekânsal formunun tekil ve doğrudan bir tasavvurunu üretmektir. Şimdi, eğer böyle şekillere sahip olan şeyler kendinde şeyler olsaydı-eğer üçgenlik sezginin subjektif koşullarından bağımsız olan şeylerin gerçek özellikleri olsaydı- o zaman Kant şunu iddia eder: Bir kimse asla üçgeni oluşturan subjektif koşullarımızdaki zorunlu şeylerle kendinde üçgene atfedilen zorunlu şeyler arasında bağlantı kuramazdı. Mekânsal belirlenimlerle onların belirlediği objeler arasında bağlantı kurmadaki bu başarısızlığın bedeli geometrinin zorunlu doğruluğu olur. Eğer kendinde şeylerin mekânsal belirlenimleri, tasarımıyan kimseye bağlı koşullardan bağımsız olsaydı, o halde bir kimse dış objeler hakkında sentetik ve a priori hiçbir yargıda bulunamazdı.²¹

Shabel'in iddiası özetle şu şekildedir. Bir kimsenin mekânsal bir belirlenimi a priori tasavvur edebilmesi için önce bu belirlenime tekabül eden ve deneysel olmayan bir şekli düşünmesi gerekir. Kant bu yaklaşımı geometrik şekillerin nasıl mümkün olduğuna dair izahında dile getirir (A 713/B 741). Buna göre, belirli bir mekânsal şeklin tasavvuru, böyle bir belirlenime sahip olabilecek şeylerin varlığına a priori olmalıdır. Dolayısıyla mekân belirlenimleri, bilen öznenin zihninde gerçekleşmelidir. Argüman buradan Kant'ın diğer bir iddiasına geçer, eğer bu mekân belirlenimleri kendinde şeylere ait olsaydı, zihnimizdeki mekânsal belirlenimlerin zorunlu özellikleri ile kendinde şeyler arasında bir ilişki kurulamazdı. Ancak, burada argümanın gözden kaçırıldığı önemli bir nokta vardır. Kant'ın, “mekân kendinde şeylerin özelliği olarak kabul edilirse onlar hakkında zorunlu bilgiye sahip olamayız” şeklindeki iddiası, mekân sezginin subjektif koşulları olarak dikkate alınmadan, yalnızca kendinde şeylerin özelliği olarak alınırsa, onlar hakkında zorunlu bir bilgiye sahip olmayacağımız

---

²¹ Lisa Shabel, “The Transcendental Aesthetic”, *The Cambridge Companion to Kant's Critique of Pure Reason*, Ed. by Paul Guyer, Cambridge University Press, Cambridge 2010, s.111-112.

TRANSENDENTAL İDEALİZM VE İHMAL EDİLMİŞ ALTERNATİF ELEŞTİRİSİ

anlamına gelir. Bunun nedeni ise, Kant'ın deneyim vasıtasıyla a priori bilgiye ulaşamayacağımız iddiasını kabul etmesidir. Çünkü eğer mekân bilen öznenin subjektif koşulu olmadan, yalnızca kendinde şeylerin özelliği olsaydı, bu mekânsal belirlenimler hakkındaki bilgimiz sadece deneysel olurdu ve dolayısıyla a priori olamazdı. Diğer taraftan, Kant'ın geometri önermelerinin sentetik a priori önermeler olması için gerek ve yeter şartı, mekânın duyu yetimizin a priori formu olmasıdır. Bu noktalar göz önüne alındığında, Shabel'in Kant'a dayanarak öne sürdüğü argüman yalnızca mekanın subjektif bir koşul olması gerektiğini gösterebilir. Açıktır ki, bu da ihmal edilmiş alternatif eleştirisini cevaplamak için yeterli değildir. Çünkü eleştiri, mekânın subjektif bir koşul olduğunu zaten kabul ediyor. Buradaki problem mekânın aynı zamanda kendinde şeylerin de özelliği olabileceği ihtimalinin ortadan kaldırılabilmesi için daha öte bir argümana ihtiyaç olmasıdır. Shabel'in delili bu ihtimali ortadan kaldıracak güçte görünmemektedir.

İhmal edilmiş alternatif eleştirisine cevap veren bir diğer Kant yorumcusu da *Sebastian Gardner*'dir. Eleştiriye cevabını şu şekilde ifade eder:

Biz duyu yetimizin formları ile duysal olmayan formları karşılaştıramayız, çünkü biliş modumuzun dışına çıkamayız: Duyu yetimiz hakkında onun bize mümkün kıldığı deneyim objeleri dışında hiçbir fikre sahip olamayız. Mekân ve zamana dair bilgimiz onların içinden gelen nispi bir bilgidir, biz kendi duyu yetimizi ancak zaman-mekân koşulları altında bilebiliriz. Duyu yetimizi kendinde bir yapı olarak bilemeyeceğimizden dolayı, zaman ve mekânı yalnız duyu yetisinin formları olarak bilebiliriz. Dolayısıyla bizim için duysal olmayan bir şeyin zaman mekânda olabileceğini varsaymak anlamlı değildir, aynı

şekilde duyu yetisini çıkardığımızda zaman-mekândan bir şeyin kalabileceğini varsaymak da anlamlı değildir.²²

Argümana göre, zaman ve mekân duyu yetisinin formları olduğundan, onlar hakkında biliş modumuzdan bağımsız bir tasavvura sahip olamayız. Dolayısıyla, kendinde şeylerin bazı özellikleri ile zaman-mekân formları arasında bir karşılaştırma yapma hakkımız da yoktur. Bu durumda zaman-mekânın duyu yetimizin bir formu olmaktan başka bir anlamı olmadığı gibi, bunlarla kendinde şeylerin bazı özelliklerini özdeşleştirme veya benzetmenin de bir anlamı olmayacaktır. Eğer bu doğru kabul edilirse, zihinden bağımsız herhangi bir şeyin mekânda olduğunu ifade etmenin hiçbir anlamı olmayacaktır. Açıkça görüleceği üzere, bu argüman şeylerin zihinden bağımsız özelliklerini doğrudan bilemeyeceğimiz iddiasının doğruluğunu temele alarak sonuca ulaşır. Ancak, dikkat edilirse ihmal edilmiş alternatif eleştirisinin hedef aldığı nokta tam da burasıdır; kendinde şeylerin özelliklerinin bilinmeyeceği varsayımı, a priori bilginin imkânını izah için tek mümkün alternatif midir? Eleştirinin asıl ifade ettiği husus başka alternatiflerin de mümkün olduğudur. Örneğin bu bağlamda Guyer'in sunduğu alternatif oldukça ilgi çekicidir.²³ Bu hipoteze göre, öznenin duyu yetisi, duyu formlarımıza tekabül eden ve zaman-mekânda olmayan şeyleri algılayamayacak bir biçimde yapılandırılmış olarak varsayılabilir. Yani duyu yetimiz algılanacak şeyleri zaman-mekânda olup olmamalarına göre seçer, zaman mekânda olanları algılar ve diğerlerini dışarıda bırakır. 'Seçme hipotezi' olarak da adlandırılan bu yaklaşım doğru kabul edilirse,²⁴ bir taraftan sezgi formlarımızın öznenin yapısı tarafından belirlenmesi doğru olarak kalmaya devam ederken, diğer taraftan da algıladığımız objelerin

---

²² Sebastian Gardner, *Kant and Critique of Pure Reason*, Routledge Press, London and New York 2003, s. 72.

²³ Guyer, *Kant and Claims of Knowledge*, s. 363.

²⁴ Lorne Falkenstein, *Kant's Intuitionism: A Commentary on the Transcendental Aesthetic*, University of Toronto Press, 1995, s.424.

TRANSENDENTAL İDEALİZM VE İHMAL EDİLMİŞ ALTERNATİF ELEŞTİRİSİ

gerçekten zaman-mekânsal özelliklere sahip olması ile geometri prensiplerinin a priori statüsü aynı anda savunulabilecektir. O halde, bu yaklaşımı kabul ederek zihinden bağımsız şeylerin özelliklerini doğrudan bildiğimizi ve bu bilgilerin aynı zamanda a priori olduğunu savunmak mümkündür. Eğer zihinden bağımsız şeylerin özelliklerini doğrudan kavrayabiliyorsak, o halde sezgi formlarımızla zihinden bağımsız şeyler arasında benzerlik ve aynılıktan anlamlı bir şekilde bahsedebiliriz. Sonuç olarak, ‘seçme hipotezi’nin sunduğu bu alternatif ortadan kaldırılmadan, Kant’ın kendinde şeylerin özelliklerini doğrudan kavrayamayız iddiası zorunlu olarak kabul edilmesi gereken bir iddia olmayacaktır. Dolayısıyla, Gardner’in bu iddianın doğruluğuna dayanan delilinin, ihmal edilmiş alternatif eleştirisini ortadan kaldıracak güçte olmadığını ifade edebiliriz. Burada şu hususu belirtmeliyiz ki, ihmal edilmiş alternatif eleştirisinin gücü Guyer’e atfedilen ‘seçme hipotezi’nin doğruluğuna bağlı değil, daha çok Kant’ın savunduğu alternatifin zorunlu olarak tek alternatif olmadığını gösterilmesine dayanır. Çünkü her iki alternatif de sentetik a priori bilgiyi mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla ‘seçme hipotezi’nin bir alternatif sunmasının eleştirinin geçerliliği için yeterli olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç

Kant’ın *Saf Aklın Eleştirisi’nin* temel problemi olarak “Sentetik a priori önermeler mümkün müdür?” sorusuna cevap verebilmesi büyük ölçüde insan bilme yetilerinin a priori formlarına dair tezlerinin doğruluğuna bağlıdır. Kant’ın, zaman-mekânın duyu yetisinin a priori formları olduğu şeklindeki iddiası bu bağlamda özellikle önemlidir. Ancak Kant’ın bu doğrultuda öne sürdüğü argümanların zaman-mekânın a priori oluşunu temellendirmede yeterli olmadığını gördük. Bu durumun büyük ölçüde, Kant’ın zaman-mekânın a priori olduğuna dair sunduğu kanıtların, bunların zorunlu olarak a priori olduğunu göstermekten çok, zaman-mekân ve

bunların içinde bulunan şeylerin birbirlerini zorunlu gerektirdiğini gösterir mahiyette olmasından kaynaklandığı ifade edilebilir.

Bununla birlikte Kant'ın zaman-mekânın doğasına dair bu değerlendirmelerinin en önemli sonuçlarından biri olan 'zaman-mekânın kendinde şeylere ait olmayan subjektif formlar olduğu' iddiası da temellendirilememiş görünmektedir. İhmal edilmiş alternatif eleştirisi çerçevesinde yaptığımız değerlendirmelerin gösterdiği gibi, zaman-mekânı hem bilen öznenin hem de kendinde şeylerin formları olarak kabul etmek mümkün ve oldukça makuldür. Ancak şu husus önemlidir ki, ihmal edilmiş alternatif eleştirisinin Kant'ın görüşlerine dair dile getirdiği bu sorun eleştirel felsefe açısından sadece büyük bir hata olarak değerlendirilemez. Bu aynı zamanda Kant'ın eleştirel felsefesinde kurduğu bütün sistemin çökmesi anlamına gelir. Çünkü "Transendental Estetik'te" zaman-mekânın doğasına dair öne sürülen iddialar eleştirel felsefenin temelidir ve temel çökerse bütün sistem de çökecektir. Bu nedenle ihmal edilmiş alternatif eleştirisi Kant'ın eleştirel felsefesini gerek savunanlar gerekse de karşı çıkanlar açısından dikkate alınması gereken oldukça güçlü bir eleştiri olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Allison, Henry E. , *Kant's Transcendental Idealism An Interpretation and Defense*, Yale University Press, New Haven and London 1983.
- Caswell, Matthew, "Kant on the Diabolical Will: a Neglected Alternative?", *Kantian Review*, Vol. 12, July 2007, s. 147-157
- Dicker, Georges, *Kant's Theory of Knowledge*, Oxford University Press, Oxford 2004.

TRANSCENDENTAL İDEALİZM VE İHMAL EDİLMİŞ ALTERNATİF ELEŞTİRİSİ

Falkenstein, Lorne, *Kant's Intuitionism: A Commentary on the Transcendental Aesthetic*, University of Toronto Press, 1995.

Gardner, Sebastian, *Kant and Critique of Pure Reason*, Routledge Press, London and New York 2003.

Guyer, Paul, *Kant and Claims of Knowledge*, Cambridge University Press, Cambridge 1987.

Hartnack, Justus, *Kant's Theory of Knowledge*, Trn. M. Holmes Harsthorne, Hackett Publishing Company, New York 2001.

Kant Immanuel, *Critique of Pure Reason*, Trn. Paul Guyer and Allen Wood, Cambridge Universty Press, Cambridge 2009.

Parson, Charles, "The Transcendental Aesthetic", *The Cambridge Companion to Kant*, Ed. by Paul GUYER, Cambridge University Press, Cambridge 1992, s. 62-100.

Paton, H.J. , *Kant's Metaphysic of Experience Volume I*, Unwin Ltd, London 1936.

Shabel, Lisa, "The Transcendental Aesthetic", *The Cambridge Companion to Kant's Critique of Pure Reason*, Ed. by Paul Guyer, Cambridge University Press, Cambridge 2010.

Skirberkk, Gunnar; Gilje, Nils, *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, Çev. Emrullah Akbaş, Şule Mutlu, Üniversite Kitabevi Yay. , İstanbul 1991.

Smith, Norman Kemp, *A Commentary to Kant's Critique of Pure Reason*, Macmillan, London 1918.

Specht, Andrew F., *Kant and Neglected Alternative*, Yayınlanmamış Tez, Syracuse University, A.B.D. 2014.

_____, "F. A. Trendelenburg and the Neglected Alternative", *British Journal for the History of Philosophy*, Vol. 22, No. 3, 2014, s. 514-534.

Topakkaya, Arslan, *Felsefe, Din ve Kültürde Zaman*, Paradigma Yay. , İstanbul 2013.

